

«Το βιβλίο που ήταν για μένα
πρόκληση και με έκανε να δω
με φρέσκια ματιά την ανθρωπότητα.»

-Yuval Noah Harari

Ανθρωπότητα

Μια απροσδόκητα αισιόδοξη ιστορία

Rutger Bregman

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	11
1. Ένας νέος ρεαλισμός	19
2. Ο πραγματικός <i>Άρχοντας των μυγών</i>	37
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: Η ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	55
3. Η άνοδος του <i>Homo ruffry</i> (του <i>Νηπίου ανθρώπου</i>)	61
4. Ο συνταγματάρχης Μάρσαλ και οι στρατιώτες που αρνήθηκαν να πυροβολήσουν	85
5. Η κατάρα του πολιτισμού	103
6. Το μυστήριο της Νήσου του Πάσχα	121
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: ΜΕΤΑ ΤΟ ΑΟΥΣΒΙΤΣ	141
7. Στο υπόγειο του Πανεπιστημίου του Στάνφορντ	145
8. Ο Στάνλεϊ Μίλγκραμ και η Μηχανή Ηλεκτροσόκ	163
9. Ο θάνατος της Κάθριν Σούζαν Τζενοβέζε	181
ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ: ΓΙΑΤΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΚΑΚΟΙ	195
10. Πώς η ενσυναίσθηση τυφλώνει	201
11. Πώς η εξουσία διαφθείρει	221
12. Τι κατάλαβε λάθος ο Διαφωτισμός	237
ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ: ΕΝΑΣ ΝΕΟΣ ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ	247
13. Η δύναμη των εγγενών κινήτρων	257
14. <i>Homo ludens</i>	271
15. Έτσι είναι στ' αλήθεια η δημοκρατία	287
ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ: ΤΟ ΑΛΛΟ ΜΑΓΟΥΛΟ	307
16. Πίνοντας τοσί με τρομοκράτες	313
17. Η καλύτερη γιατρεία για το μίσος, την αδικία και την προκατάληψη	333
18. Όταν οι στρατιώτες βγήκαν από τα χαρακώματα	349

<i>Επίλογος</i>	363
<i>Ευχαριστίες</i>	381
<i>Σημειώσεις</i>	383
<i>Ευρετήριο</i>	441

Ο άνθρωπος θα γίνει καλύτερος όταν του δείξεις ποιος είναι.
Άντον Τσέχωφ (1860-1904)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Βρετανική Στρατιωτική Διοίκηση βρισκόταν αντιμέτωπη με μια υπαρξιακή απειλή. Το Λονδίνο διέτρεχε σοβαρό κίνδυνο. Η πόλη, σύμφωνα με τον Ουίνστον Τσώρτσιλ, αποτελούσε «τον μεγαλύτερο στόχο στον κόσμο, μια τεράστια παχιά αγελάδα, μια παχιά πολύτιμη αγελάδα, δεμένη ώστε να τραβά τα αρπακτικά θηρία».¹

Το αρπακτικό θηρίο φυσικά ήταν ο Αδόλφος Χίτλερ και η πολεμική του μηχανή. Αν ο βρετανικός πληθυσμός έχανε το ηθικό του υπό τον τρόπο των βομβαρδιστικών, αυτό θα σήμαινε το τέλος του έθνους. «Η κυκλοφορία θα πάψει, οι άστεγοι θα ουρλιάζουν ζητώντας βοήθεια, στην πόλη θα επικρατεί πανδαιμόνιο», φοβόταν ένας Βρετανός στρατηγός.² Εκατομμύρια πολίτες δεν θα άντεχαν την πίεση κι ο στρατός δεν θα μπορούσε καν να πολεμήσει, απασχολημένος καθώς θα ήταν με τις υστερικές μάζες. Ο Τσώρτσιλ πρόβλεψε ότι τουλάχιστον 3 με 4.000.000 Λονδρέζοι θα τρέπονταν σε φυγή από την πόλη.

Όποιος ήθελε να διαβάσει για όλα τα κακά που θα ξεσπούσαν, δεν χρειαζόταν παρά ένα βιβλίο όλο κι όλο, η *Ψυχολογία των μαζών* (Μίνωας, 2018), ενός από τους πλέον επιδραστικούς λογίους της εποχής του, του Γάλλου Γκιστάβ Λε Μπον. Ο Χίτλερ διάβασε το βιβλίο από την πρώτη ως την τελευταία σελίδα. Το ίδιο έκαναν κι ο Μουσολίνι, ο Στάλιν, ο Τσώρτσιλ και ο Ρούζβελτ.

Το βιβλίο του Λε Μπον περιγράφει λεπτομερώς πώς αντιδρούν οι άνθρωποι σε μια κρίση. Σχεδόν αυτόματα, γράφει, «ο άνθρωπος κατεβαίνει πολλές βαθμίδες στην κλίμακα του πολιτισμού».³ Πανικός και βία ξεσπούν, κι εμείς οι άνθρωποι αποκαλύπτουμε την αληθινή μας φύση.

Στις 19 Οκτωβρίου του 1939, ο Χίτλερ ενημέρωσε τους στρατηγούς του σχετικά με το γερμανικό σχέδιο επίθεσης. «Η αδυσώπητη χρησιμοποίηση της *Λουφτβάφε* που θα πλήξει την καρδιά της βρετανικής θέλησης για αντίσταση», είπε, «μπορεί να ακολουθήσει, και θα ακολουθήσει, την κατάλληλη στιγμή».⁴

¹ Οι σημειώσεις του βιβλίου ξεκινούν από τη σελ. 383.

Στη Βρετανία, οι πάντες ένιωθαν τη στιγμή να πλησιάζει. Ως ύστατη λύση, εξετάστηκε ένα σχέδιο για διάνοιξη ενός δικτύου υπόγειων καταφυγίων στο Λονδίνο, αλλά τελικά απορρίφθηκε καθώς υπήρχε η ανησυχία ότι ο πληθυσμός, έχοντας παραλύσει από φόβο, δεν θα έβγαινε ξανά στην επιφάνεια. Την τελευταία στιγμή, μερικά ψυχιατρικά νοσοκομεία εκστρατείας στήθηκαν έξω από την πόλη για να φροντίσουν το πρώτο κύμα των θυμάτων.

Και κατόπιν άρχισε.

Στις 7 Σεπτεμβρίου του 1940, 348 γερμανικά βομβαρδιστικά διέσχισαν τη Μάγχη. Η καλοκαιρία είχε βγάλει πολλούς Λονδρέζους από το σπίτι τους, έτσι, όταν ήχησαν οι σειρήνες στις 4:43 μ.μ., όλα τα μάτια στράφηκαν προς τον ουρανό.

Εκείνη η σεπτεμβριάτικη μέρα θα έμενε στην ιστορία ως Μαύρο Σάββατο, κι ό,τι ακολούθησε ως «Blitz»*. Τους επόμενους εννέα μήνες περισσότερες από 80.000 βόμβες θα έπεφταν μόνο στο Λονδίνο. Ολόκληρες γειτονιές αφανίστηκαν. 1.000.000 κτίρια στην πρωτεύουσα έπαθαν ζημιές ή καταστράφηκαν, και περισσότεροι από 40.000 άνθρωποι στο Ηνωμένο Βασίλειο έχασαν τη ζωή τους.

Πώς αντέδρασαν λοιπόν οι Βρετανοί; Τι συνέβη όταν η χώρα βομβαρδιζόταν για μήνες ολόκληρους στη σειρά; Έπαθαν οι άνθρωποι υστερία; Συμπεριφέρθηκαν σαν ζώα;

Να ξεκινήσω με τη μαρτυρία από πρώτο χέρι ενός Καναδού ψυχιάτρου.

Τον Οκτώβριο του 1940 ο δρ Τζον Μακέρντι διέσχιζε με το αυτοκίνητό του το νοτιοανατολικό Λονδίνο για να επισκεφθεί μια φτωχογειτονιά που είχε πληγεί ιδιαίτερα σκληρά. Το μόνο που απέμενε ήταν μια «κουρελού» από κρατήρες και ετοιμόρροπα κτίρια. Αν υπήρχε ένα μέρος όπου θα έπρεπε σίγουρα να επικρατεί πανδαιμόνιο, ήταν αυτό.

Τι συνάντησε λοιπόν ο γιατρός, μερικές μόλις στιγμές ύστερα από έναν συναγερμό για αεροπορική επιδρομή; «Αγοράκια συνέχιζαν να παίζουν παντού στα πεζοδρόμια, πελάτες συνέχιζαν να παζαρεύουν, ένας αστυνομικός ρύθμιζε την κυκλοφορία, επιβλητικός και βαριεστημένος, και οι μοτοσικλετιστές αψηφούσαν τον θάνατο και τον κώδικα οδικής κυκλοφορίας. Κανένας, απ' όσο μπορούσα να δω, δεν κοιτούσε καν στον ουρανό.»⁵

Στην πραγματικότητα, αν υπάρχει ένα πράγμα που έχουν κοινό όλες οι περιγραφές του Blitz είναι η παράξενη ηρεμία που επικράτησε στο Λονδίνο εκείνους τους μήνες. Ένας Αμερικανός δημοσιογράφος που πήρε συνέντευξη από ένα ζεύγος Βρετανών στην κουζίνα τους, επεσήμανε πώς έπιναν αργά το τσάι τους,

* Σ.τ.Μ.: Κεραυνός· blitzkrieg: κεραυνοβόλος πόλεμος.

ακόμη κι ενώ τα παράθυρα κροτάλιζαν. Δεν φοβόνταν; ρώτησε ο δημοσιογράφος. «Μπα, όχι», ήταν η απάντηση. «Σε τι θα μας ωφελούσε να φοβόμαστε;»⁶

Προφανώς ο Χίτλερ είχε παραλείψει να λογαριάσει ένα πράγμα: την πεμπουσία του βρετανικού χαρακτήρα. Τη στωικότητα. Το ειρωνικό χιούμορ, όπως εκφραζόταν από μαγαζάτορες οι οποίοι έβαζαν μπροστά στις κατεστραμμένες τους επιχειρήσεις πινακίδες που έλεγαν: ΠΙΟ ΑΝΟΙΧΤΟ ΑΠΟ ΟΣΟ ΣΥΝΗΘΩΣ. Ή από τον ιδιοκτήτη μιας παμπ ο οποίος, στο μέσον της καταστροφής, διαφήμιζε: ΔΕΝ ΕΧΟΥΜΕ ΤΖΑΜΙΑ ΠΙΑ, ΑΛΛΑ ΕΧΟΥΜΕ ΕΞΑΙΡΕΤΑ ΠΟΤΑ. ΜΠΕΙΠΤΕ ΚΑΙ ΔΟΚΙΜΑΣΤΕ ΤΑ.⁷

Οι Βρετανοί υπέμειναν τις γερμανικές αεροπορικές επιδρομές όπως θα είχαν υπομείνει την καθυστέρηση ενός τρένου. Ήταν σίγουρα εκνευριστικές, αλλά πάντως υποφερτές σε γενικές γραμμές. Τα δρομολόγια των τρένων, παρεμπιπτόντως, εξακολούθησαν επίσης στη διάρκεια του Blitz, και οι τακτικές του Χίτλερ δεν είχαν σχεδόν καμία επίπτωση στην εγχώρια οικονομία. Πιο επιζήμια για τη βρετανική πολεμική μηχανή ήταν η Δευτέρα του Πάσχα τον Απρίλιο του 1941, όταν οι πάντες είχαν ρεπό.⁸

Μέσα σε μερικές εβδομάδες αφότου ξεκίνησαν οι Γερμανοί τους βομβαρδισμούς τους, οι ειδήσεις αναγγέλλονταν περίπου όπως ο καιρός: «Έχει πολύ blitz απόψε.»⁹ Σύμφωνα μ' έναν Αμερικανό παρατηρητή, «οι Εγγλέζοι πλήττουν πολύ γρηγορότερα απ' ό,τι κάνουν οτιδήποτε άλλο, και κανένας πλέον δεν προφυλάσσεται ιδιαίτερα».¹⁰

Όσο για τον ψυχικό όλεθρο; Τι έγινε με τα εκατομμύρια των ψυχικά τραυματισμένων για τους οποίους είχαν προειδοποιήσει οι ειδικοί; Παραδόξως, ήταν άφαντα. Σίγουρα, υπήρχαν θλίψη και οργή, και τρομερή οδύνη για τα αγαπημένα πρόσωπα που είχαν χαθεί. Όμως οι ψυχιατρικές πτέρυγες παρέμεναν άδειες. Όχι μόνον αυτό, αλλά η δημόσια ψυχική υγεία βελτιώθηκε κιόλας. Ο αλκοολισμός ελαττώθηκε. Υπήρχαν λιγότερες αυτοκτονίες απ' ό,τι στον καιρό της ειρήνης. Αφού τελείωσε ο πόλεμος, πολλοί Βρετανοί θα νοσταλγούσαν τις ημέρες του Blitz, όταν οι πάντες βοηθούσαν ο ένας τον άλλον και κανένας δεν νοιαζόταν για τις πολιτικές σου πεποιθήσεις ή για το αν ήσουν πλούσιος ή φτωχός.¹¹

«Η βρετανική κοινωνία από πολλές απόψεις ενισχύθηκε από το Blitz», έγραψε αργότερα ένας Βρετανός ιστορικός. «Ο Χίτλερ έπεσε από τα σύννεφα.»¹²

Όταν δοκιμάστηκαν, οι θεωρίες που διατυπώνει ο διάσημος ψυχολόγος των μαζών Γκιστάβ Λε Μπον δεν θα μπορούσαν να αστοχήσουν περισσότερο. Η κρίση δεν έβγαλε ό,τι χειρότερο αλλά ό,τι καλύτερο υπήρχε στους ανθρώπους. Μάλιστα, οι Βρετανοί ανέβηκαν μερικές βαθμίδες στην κλίμακα του πολιτισμού. «Το κουράγιο, το χιούμορ και η καλοσύνη των κοινών ανθρώπων», εκ-

μυστηρεύθηκε μια Αμερικανίδα δημοσιογράφος στο ημερολόγιό της, «εξακολουθούν να εντυπωσιάζουν κάτω από συνθήκες που από πολλές απόψεις είναι εφιαλτικές».¹³

Αυτός ο αναπάντεχος αντίκτυπος των γερμανικών βομβαρδισμών πυροδότησε στη Βρετανία μια συζήτηση σχετικά με τη στρατηγική. Καθώς η Βασιλική Πολεμική Αεροπορία ετοιμαζόταν να χρησιμοποιήσει τον δικό της στόλο βομβαρδιστικών ενάντια στον εχθρό, το ερώτημα ήταν πώς να το κάνει πιο αποτελεσματικά.

Παραδόξως, παρά τις ενδείξεις, οι στρατιωτικοί εμπειρογνώμονες της χώρας ενστερνίζονταν ακόμα την ιδέα ότι το ηθικό ενός έθνους μπορούσε να σπάσει. Με βόμβες. Όντως, ήταν η συλλογιστική τους, δεν είχε πιάσει στους Βρετανούς, όμως αυτοί ήταν ειδική περίπτωση. Κανένας άλλος λαός στον πλανήτη δεν μπορούσε να συναγωνιστεί τη νηφαλιότητά τους και το σθένος τους. Σίγουρα όχι οι Γερμανοί, των οποίων η θεμελιώδης απουσία «ηθικής δύναμης» σήμαινε ότι δεν «θα άντεχαν ούτε το ένα τέταρτο των βομβαρδισμών» που υπέμεναν οι Βρετανοί.¹⁴

Μεταξύ εκείνων που επιδοκίμασαν τούτη την άποψη ήταν ο στενός φίλος του Τσώρτσιλ Φρέντερικ Λίντεμαν, γνωστός επίσης ως Λόρδος Τσέργουελ. Μια από τις σπάνιες φωτογραφίες του εικονίζει έναν ψηλό άντρα με μπαστούνι, καπέλο μελόν και ψυχρή έκφραση.¹⁵ Στην έντονη συζήτηση σχετικά με την αεροπορική στρατηγική, ο Λίντεμαν παρέμεινε αμετάπειστος: οι βομβαρδισμοί *έχουν* αποτέλεσμα. Σαν τον Γκιστάβ Λε Μπον, δεν έβλεπε με καλό μάτι τις μάζες, απορρίπτοντάς τες ως δειλές και επιρρεπείς στον πανικό.

Για να αποδείξει τη θέση του, ο Λίντεμαν έστειλε μια ομάδα ψυχιάτρων στο Μπέρμιγχαμ και το Χαλ, δύο πόλεις όπου οι γερμανικοί βομβαρδισμοί είχαν ιδιαίτερα βαρύ κόστος. Μίλησαν με εκατοντάδες άντρες, γυναίκες και παιδιά που είχαν χάσει τα σπίτια τους στο Blitz, ρωτώντας ως και τις πιο μικρές λεπτομέρειες –«ακόμη και πόσα ποτήρια είχαν πει και πόσες ασπιρίνες είχαν αγοράσει απ' το φαρμακείο».¹⁶

Η ομάδα έδωσε αναφορά στον Λίντεμαν μερικούς μήνες αργότερα. Το συμπέρασμα, τυπωμένο με κεφαλαία γράμματα στην πρώτη σελίδα, ήταν το εξής:

ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΚΑΜΙΑ ΕΝΔΕΙΞΗ ΓΙΑ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΗΘΙΚΟΥ.¹⁷

Τι έκανε λοιπόν ο Φρέντερικ Λίντεμαν με αυτό το αδιαφιλονίκητο πόρισμα; Το αγνόησε. Είχε ήδη αποφασίσει ότι οι στρατηγικοί βομβαρδισμοί ήταν «σίγουρο στοιχείο» και κανένα δεδομένο δεν θα τον μετέπειθε.

Έτσι, στο υπόμνημα που έστειλε στον Τσώρτσιλ είπε κάτι ολωσδιόλου διαφορετικό:

Φαίνεται πως η έρευνα αποδεικνύει ότι το να σου γκρεμίζεται το σπίτι είναι ολέθριο για το ηθικό. Παρατηρείται ότι πειράζει περισσότερο τους ανθρώπους, απ' ό,τι αν πεθάνουν φίλοι τους ή και συγγενείς τους ακόμα. Στο Χαλ, τα συμπτώματα από την πίεση στον πληθυσμό ήταν εμφανή, αν και μόνο το ένα δέκατο των σπιτιών είχε γκρεμιστεί. Βάσει των παραπάνω αριθμών, μπορούμε να προκαλέσουμε αντίστοιχη ζημιά σε καθεμία από τις 58 κύριες γερμανικές πόλεις. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτό θα έσπαγε το φρόνημα του γερμανικού λαού.¹⁸

Έτσι έληξε η συζήτηση σχετικά με την αποτελεσματικότητα των βομβαρδισμών. Όλο το επεισόδιο, όπως το περιέγραψε αργότερα ένας ιστορικός, «μύριζε ξεκάθαρα κυνήγι μαγισσών».¹⁹ Ευσυνείδητοι επιστήμονες, που αντιτάχθηκαν στην τακτική τού να είναι Γερμανοί πολίτες ο στόχος, αποδοκμάστηκαν ως δειλοί ή ακόμη και προδότες.

Οι «βομβοχαρείς», στο μεταξύ, πίστευαν πως έπρεπε να καταφέρουν στον εχθρό ένα ακόμη δριμύτερο πλήγμα. Ο Τσώρτσιλ έδωσε το σήμα και μια κόλαση ξέσπασε πάνω απ' τη Γερμανία. Όταν έληξαν τελικά οι βομβαρδισμοί, τα θύματα ήταν δεκαπλάσια απ' ό,τι μετά το Blitz. Σε μία μόνο νύχτα στη Δρέσδη, σκοτώθηκαν πιο πολλοί άντρες, γυναίκες και παιδιά απ' ό,τι στο Λονδίνο σε όλη τη διάρκεια του πολέμου. Περισσότερες από τις μισές γερμανικές πόλεις, μικρές και μεγάλες, καταστράφηκαν. Η χώρα είχε γίνει ένας σωρός από ερείπια που κάπνιζαν.

Εν τω μεταξύ, μόνο ένα μικρό μέρος της συμμαχικής αεροπορίας έπληττε στρατηγικούς στόχους, όπως εργοστάσια και γέφυρες. Ως τους τελευταίους μήνες, ο Τσώρτσιλ υποστήριζε ότι ο πιο σίγουρος τρόπος για να κερδίσουν τον πόλεμο ήταν βομβαρδίζοντας πολίτες, ώστε να σπάσουν το εθνικό φρόνημα. Τον Ιανουάριο του 1944, ένα υπόμνημα της Βασιλικής Πολεμικής Αεροπορίας επιβεβαίωνε με ευχαρίστηση αυτή την άποψη: «Όσο περισσότερο βομβαρδίζουμε, τόσο πιο ικανοποιητικό είναι το αποτέλεσμα.»

Ο πρωθυπουργός υπογράμμισε αυτά τα λόγια με τη διάσημη κόκκινη πένα του.²⁰

Είχαν λοιπόν οι βομβαρδισμοί το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα;

Ας ξεκινήσω πάλι με μια περιγραφή από πρώτο χέρι, από έναν έγκριτο ψυχίατρο. Μεταξύ του Μαΐου και του Ιουλίου του 1945, ο δρ Φρίντριχ Πάνοσε μίλησε με σχεδόν εκατό Γερμανούς των οποίων τα σπίτια είχαν καταστραφεί. «Μετά τον βομβαρδισμό», είπε ένας, «ήμουν γεμάτος ζωντάνια κι άναψα ένα πούρο». Έπει-

τα από μια αεροπορική επιδρομή, ανέφερε ένας άλλος, αυτό που επικρατούσε γενικά ήταν ευφορία, «όπως ύστερα από έναν πόλεμο που κερδήθηκε».²¹

Δεν υπήρχε κανένα σημάδι μαζικής υστερίας. Απεναντίας, σε μέρη που είχαν μόλις πληγεί, οι κάτοικοι ένιωθαν ανακούφιση. «Η βοήθεια που πρόσφεραν οι γείτονες ήταν υπέροχη», κατέγραψε ο Πάνσε. «Δεδομένης της δριμύτητας και της διάρκειας της ψυχικής καταπόνησης, η γενική στάση ήταν αξιοσημείωτα σταθερή και συγκρατημένη.»²²

Οι αναφορές της *Sicherheitsdienst**, που παρακολουθούσε στενά τον γερμανικό πληθυσμό, έδιναν μια παρόμοια εικόνα. Μετά τις επιδρομές, οι άνθρωποι βοηθούσαν ο ένας τον άλλον. Έβγαζαν θύματα μέσ' από τα χαλάσματα, έσβηναν φωτιές. Μέλη της Χιτλερικής Νεολαίας καταγίνονταν με τη φροντίδα των αστέγων και των τραυματιών. Ένας μπακάλης, αστειευόμενος, κρέμασε έξω από το μαγαζί του μια ταμπέλα: «ΕΔΩ ΠΩΛΕΙΤΑΙ ΒΟΥΤΥΡΟ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ!»²³

(Σύμφωνοι, το βρετανικό χιούμορ ήταν καλύτερο.)

Λίγο μετά τη συνθηκολόγηση της Γερμανίας τον Μάιο του 1945, μια ομάδα οικονομολόγων των Συμμάχων επισκέφθηκε το ηττημένο έθνος, έχοντας αναλάβει από το αμερικανικό υπουργείο Άμυνας να μελετήσει τα αποτελέσματα των βομβαρδισμών. Πάνω απ' όλα, οι Αμερικανοί ήθελαν να μάθουν εάν αυτή η τακτική ήταν ένας καλός τρόπος για να κερδίζουν πολέμους.

Τα ευρήματα των επιστημόνων ήταν σαφή: Οι βομβαρδισμοί των πολιτών υπήρξαν φιάσκο. Στην πραγματικότητα, φαινόταν ότι είχαν ενισχύσει τη γερμανική πολεμική οικονομία, παρατείνοντας έτσι τον πόλεμο. Μεταξύ του 1940 και του 1944, βρήκαν, η γερμανική παραγωγή αρμάτων μάχης είχε εννιαπλασιαστεί, κι αυτή των πολεμικών αεροσκαφών είχε δεκατετραπλασιαστεί.

Μια ομάδα Βρετανών οικονομολόγων κατέληξε στο ίδιο συμπέρασμα.²⁴ Στις είκοσι μία κατεστραμμένες μικρές και μεγάλες πόλεις που ερεύνησαν, η παραγωγή είχε αυξηθεί ταχύτερα απ' ό,τι σε μια «ομάδα ελέγχου» δεκατεσσάρων πόλεων που δεν είχαν βομβαρδιστεί. «Αρχίσαμε να βλέπουμε», εξομολογήθηκε ένας από τους Αμερικανούς οικονομολόγους, «ότι βρισκόμασταν μπροστά σε έναν από τους μεγαλύτερους –ίσως τον μεγαλύτερο– λάθος υπολογισμούς στον πόλεμο».²⁵ Αυτό που με συναρπάζει περισσότερο σε όλη αυτή τη θλιβερή υπόθεση είναι ότι οι πρωταγωνιστές έπεσαν όλοι στην ίδια παγίδα.

Ο Χίτλερ και ο Τσώρτσιλ, ο Ρούζβελτ και ο Λίντεμαν –όλοι είχαν προσυπογράψει τον ισχυρισμό του ψυχολόγου Γκιστάβ Λε Μπον, ότι ο πολιτισμός μας είναι απλώς μια επιφάνεια. Ήταν σίγουροι ότι οι αεροπορικές επιδρομές θα διέλυναν

* Υπηρεσία Ασφαλείας, γνωστή και ως Ες Ντε (SD), υπαγόμενη στα Ες Ες, με αρμοδιότητες συλλογής πληροφοριών και αντικατασκοπείας.

τούτη την εύθραυστη επίστρωση. Όσο περισσότερο βομβάρδιζαν όμως, τόσο πιο *παχιά* γινόταν. Απ' ό,τι φαίνεται, δεν ήταν τελικά λεπτή μεμβράνη αλλά κάλος.

Οι στρατιωτικοί εμπειρογνώμονες, ατυχώς, άργησαν να το αντιληφθούν. Είκοσι πέντε χρόνια αργότερα, οι αμερικανικές δυνάμεις θα χρησιμοποιούσαν τριπλάσια δύναμη πυρός στο Βιετνάμ από όση σε ολόκληρο τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.²⁶ Αυτή τη φορά η αποτυχία ήταν ακόμη μεγαλύτερη. Κι όταν ακόμη οι αποδείξεις είναι μπροστά στα μάτια μας, καταφέρνουμε με κάποιον τρόπο να τις απορρίπτουμε. Μέχρι σήμερα, πολλοί παραμένουν πεπεισμένοι ότι η αντοχή που έδειξε ο βρετανικός λαός στη διάρκεια του Blitz μπορεί να αποδοθεί σε ένα γνώρισμα αποκλειστικά βρετανικό.

Όμως δεν είναι αποκλειστικά βρετανικό. Είναι καθολικά ανθρώπινο.

Σ.τ.Μ.: Τα ονόματα στο κείμενο δίνονται όλα στα ελληνικά. Ο αναγνώστης που θέλει να τα αναζητήσει με λατινικούς χαρακτήρες, θα τα βρει στο ευρετήριο, σε παρενθέσεις δίπλα στην ελληνική απόδοσή τους, καθώς και στις σημειώσεις τέλους. Επίσης, στις σημειώσεις, δίπλα στους ξένους τίτλους βιβλίων και άρθρων δίνεται και η απόδοσή τους στα ελληνικά.

1

Ένας νέος ρεαλισμός

I

Αυτό είναι ένα βιβλίο για μια ριζοσπαστική ιδέα.

Μια ιδέα γνωστή αρκετό καιρό ώστε να κάνει τους ηγέτες νευρικούς. Μια ιδέα που την έχουν αρνηθεί θρησκείες και ιδεολογίες, την έχουν αγνοήσει τα μέσα ενημέρωσης κι έχει σβηστεί από τα χρονικά της παγκόσμιας ιστορίας.

Την ίδια στιγμή, είναι μια ιδέα νομιμοποιημένη από σχεδόν κάθε κλάδο της επιστήμης. Μια ιδέα επιβεβαιωμένη από την εξέλιξη καθώς κι από την καθημερινή ζωή. Μια ιδέα τόσο εγγενής στην ανθρώπινη φύση, ώστε περνά απαρατήρητη και παραγνωρίζεται.

Ας είχαμε μόνο το θάρρος να την πάρουμε περισσότερο στα σοβαρά, και η ιδέα αυτή θα μπορούσε ίσως να ξεκινήσει μια επανάσταση. Να αναποδογυρίσει την κοινωνία. Επειδή, με το που αντιλαμβάνεσαι τι σημαίνει στ' αλήθεια, γίνεται σαν ναρκωτικό που σου αλλάζει έτσι τον νου, ώστε είναι βέβαιο ότι ο κόσμος δεν θα σου φανεί ποτέ ξανά ίδιος.

Ποια είναι λοιπόν αυτή η ριζοσπαστική ιδέα;

Ότι οι περισσότεροι άνθρωποι, βαθιά μέσα τους, είναι έντιμοι κι αξιοπρεπείς.

Δεν γνωρίζω κανέναν που να εξηγεί τούτη την ιδέα καλύτερα απ' ό,τι ο Τομ Πόσμες, καθηγητής κοινωνικής ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο του Χρόνινγκεν στην Ολλανδία. Εδώ και χρόνια, κάνει στους φοιτητές την ίδια ερώτηση.

Φανταστείτε ότι ένα αεροπλάνο κάνει αναγκαστική προσγείωση και σπάει σε τρία κομμάτια. Καθώς η καμπίνα γεμίζει καπνό, όλοι μέσα συνειδητοποιούν: Πρέπει να βγούμε από δω μέσα. Τι συμβαίνει;

- Στον Πλανήτη Α οι επιβάτες γυρνούν προς τους διπλανούς τους για να τους ρωτήσουν αν είναι καλά. Αυτοί που χρειάζονται βοήθεια μεταφέρονται πρώτοι έξω απ' το αεροπλάνο. Οι άνθρωποι είναι πρόθυμοι να θυσιάσουν τη ζωή τους, ακόμα και για κάποιους που τους είναι τελείως άγνωστοι.

- Στον Πλανήτη Β ο καθένας πρέπει να τα βγάλει πέρα μόνος του. Πανικός ξεσπά. Σπρωξίματα και σκουνητήματα. Παιδιά, ηλικιωμένοι και άνθρωποι με αναπηρίες ποδοπατούνται.

Και τώρα η ερώτηση: Σε ποιον πλανήτη ζούμε;

«Υπολογίζω ότι περίπου το 97% των ανθρώπων πιστεύουν ότι ζούμε στον Πλανήτη Β», λέει ο καθηγητής Πόστμης. «Η αλήθεια είναι ότι, σχεδόν σε κάθε περίπτωση, ζούμε στον Πλανήτη Α.»²⁷

Δεν έχει σημασία ποιον θα ρωτήσεις. Αριστερό ή δεξιό, πλούσιο ή φτωχό, αμόρφωτο ή μορφωμένο –όλοι κάνουν το ίδιο λάθος στην εκτίμησή τους. «Δεν ξέρουν. Ούτε οι πρωτοετείς ούτε οι τριτοετείς ούτε οι πτυχιούχοι, ούτε οι επαγγελματίες στις περισσότερες περιπτώσεις, ούτε καν αυτοί που προσφέρουν υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης», λέει με θλίψη ο Πόστμης. «Και δεν φταίει η απουσία έρευνας. Έχουμε αυτές τις πληροφορίες στη διάθεσή μας ήδη από τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο.»

Ως και οι πλέον τρομερές καταστροφές στην Ιστορία έχουν διαδραματιστεί στον Πλανήτη Α. Πάρτε τη βύθιση του Τιτανικού. Αν είδατε την ταινία, θα πιστευετε μάλλον ότι οι πάντες είχαν τυφλωθεί απ' τον πανικό (με εξαίρεση το κουαρτέτο εγχόρδων). Στην πραγματικότητα η εκκένωση έγινε με τάξη. Ένας αυτόπτης μάρτυρας θυμόταν ότι «δεν υπήρχε καμία ένδειξη πανικού ή υστερίας, καθόλου κραυγές φόβου, ούτε άνθρωποι να τρέχουν πέρα δώθε».²⁸

Ή πάρτε τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου του 2001. Καθώς οι Δίδυμοι Πύργοι καίγονταν, χιλιάδες άνθρωποι κατέβαιναν ήρεμα τις σκάλες, κι ας ήξεραν ότι κινδύνευε η ζωή τους. Έκαναν στην άκρη για να περάσουν οι πυροσβέστες και οι τραυματίες. «Κι άνθρωποι έλεγαν: “Όχι, όχι, πέρα πρώτος”», είπε αργότερα ένας επιζών. «Δεν μπορούσα να το πιστέψω, ότι εκείνες τις στιγμές υπήρχαν άνθρωποι που έλεγαν όντως “Όχι, όχι, πέρα εσύ, σε παρακαλώ.” Ήταν αλλόκοτο.»²⁹

Υπάρχει ο επίμονος μύθος ότι, από τη φύση τους, οι άνθρωποι είναι εγωιστές κι επιθετικοί, κι ότι πανικοβάλλονται εύκολα. Είναι αυτό που ο Ολλανδός βιολόγος Φρανς Ντε Βάαλ αποκαλεί *θεωρία του επιχρίσματος*: η ιδέα ότι ο πολιτισμός δεν είναι παρά ένα λεπτό επίχρισμα που θα ραγίσει με την παραμικρή πρόκληση.³⁰ Στην πραγματικότητα αληθεύει το αντίθετο. Όταν ξεσπά η κρίση –όταν πέφτουν οι βόμβες ή ανεβαίνουν τα νερά της πλημμύρας– εμείς οι άνθρωποι γινόμαστε ο καλύτερος εαυτός μας.

* * *

²⁷ Οι σημειώσεις του βιβλίου ξεκινούν από τη σελ. 383.

Στις 29 Αυγούστου του 2005 ο τυφώνας Κατρίνα έπληξε τη Νέα Ορλεάνη. Τα αναχώματα και τα αντιπλημμυρικά φράγματα που υποτίθεται ότι θα προστάτευαν την πόλη απέτυχαν. Με το πέρασμα της θύελλας, το 80% των σπιτιών πλημμύρισε και τουλάχιστον 1.836 άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους. Ήταν μια από τις πλέον ολέθριες φυσικές καταστροφές στην αμερικανική ιστορία.

Όλη εκείνη την εβδομάδα οι εφημερίδες ήταν γεμάτες ειδήσεις για βιασμούς και πυροβολισμούς παντού στη Νέα Ορλεάνη. Υπήρχαν τρομερές αναφορές για περιπλανώμενες συμμορίες, λεηλασίες, και για έναν ελεύθερο σκοπευτή που έριχνε στα ελικόπτερα διάσωσης. Μέσα στο στάδιο Σουπερντόμ, που χρησιμοποιήθηκε ως το μεγαλύτερο καταφύγιο από τη θύελλα στην πόλη, περίπου 25.000 άνθρωποι στοιβάχτηκαν χωρίς ρεύμα και νερό. Σε δύο βρέφη τούς έκοψαν τον λαιμό, ανέφεραν οι δημοσιογράφοι, κι ένα εφτάχρονο παιδί βιάστηκε και δολοφονήθηκε.³¹

Ο αρχηγός της αστυνομίας είπε ότι η πόλη διολίσθαινε προς την αναρχία και η κυβερνήτης της Λουιζιάνα είχε τον ίδιο φόβο. «Αυτό που με θυμώνει περισσότερο», είπε, «είναι ότι καταστροφές σαν αυτή βγάζουν στους ανθρώπους τον χειρότερο εαυτό τους».³²

Αυτό το συμπέρασμα έγινε *viral*. Στη βρετανική εφημερίδα *The Guardian* ο καταξιωμένος ιστορικός Τίμοθι Γκάρτον Ας εξέφρασε ό,τι σκέφτονταν πολλοί: «Αφαιρέστε τα βασικά στοιχεία της οργανωμένης, πολιτισμένης ζωής –τροφή, καταφύγιο, πόσιμο νερό, στοιχειώδη προσωπική ασφάλεια– και επιστρέφουμε μέσα σε μερικές ώρες σε μια φυσική κατάσταση που παραπέμπει στον Χομπς, έναν πόλεμο όλων εναντίον όλων. [...] Κάποιοι γίνονται παροδικοί άγγελοι, οι περισσότεροι επιστρέφουν στην κατάσταση του πιθήκου.»

Να τη ξανά σε όλο της το μεγαλείο: η θεωρία του επιχρίσματος. Η Νέα Ορλεάνη, σύμφωνα με τον Γκάρτον Ας, είχε ανοίξει μια μικρή τρύπα στον «λεπτό φλοιό με τον οποίο έχουμε καλύψει το κοχλάζον μάγμα της φύσης, συμπεριλαμβανομένης της ανθρώπινης φύσης».³³

Μήνες αργότερα, όταν οι δημοσιογράφοι έφυγαν, τα νερά της πλημμύρας αποστραγγίστηκαν και οι αρθρογράφοι πέρασαν στο επόμενο θέμα, ερευνητές αποκάλυψαν τι είχε συμβεί στην πραγματικότητα στη Νέα Ορλεάνη.

Αυτό που είχε ηχήσει σαν πυροβολισμοί στην πραγματικότητα ήταν μια βαλβίδα εκτόνωσης της πίεσης που έσκασε σε μια δεξαμενή αερίου. Στο Σουπερντόμ, έξι άνθρωποι είχαν πεθάνει: τέσσερις από φυσικά αίτια, ένας από υπερβολική δόση κι ένας που αυτοκτόνησε. Ο αρχηγός της αστυνομίας αναγκάστηκε να παραδεχτεί ότι δεν μπορούσε να επισημάνει ούτε έναν βιασμό ή φόνο που να αναφέρθηκε επίσημα. Πράγματι, έγιναν λεηλασίες, αλλά κυρίως από ομάδες που

είχαν φτιαχτεί με στόχο την επιβίωση, και κάποιες φορές μάλιστα είχαν συνεργαστεί με την αστυνομία.³⁴

Ερευνητές από το Κέντρο Έρευνας Καταστροφών στο Πανεπιστήμιο του Ντέλαγουερ συμπέραναν ότι «το συντριπτικό ποσοστό της προκύψασας δραστηριότητας είχε φιλοκοινωνικό χαρακτήρα».³⁵ Ένας αληθινός στόλος από σκάφη, ως κι από το Τέξας ακόμα, έσπευσε για να σώσει τους ανθρώπους από τα νερά που ανέβαιναν. Εκατοντάδες πολίτες δημιούργησαν ομάδες διάσωσης, σαν τους αυτοαποκαλούμενους Πλιατσικολόγους Ρομπέν των Δασών – μια ομάδα από έντεκα φίλους που τριγυρνούσαν ψάχνοντας για τροφή, ρουχισμό και φάρμακα, και έπειτα τα μοίραζαν σε όσους τα χρειάζονταν.³⁶

Ο τυφώνας Κατρίνα, εν ολίγοις, δεν είχε ως αποτέλεσμα να κατακλύσουν τη Νέα Ορλεάνη η ιδιοτέλεια και η αναρχία. Απεναντίας, η πόλη κατακλύστηκε από θάρρος και φιλανθρωπία.

Ο τυφώνας επιβεβαίωσε την επιστήμη ως προς το πώς αντιδρούν οι άνθρωποι στις καταστροφές. Αντίθετα με ό,τι βλέπουμε συνήθως στις ταινίες, το Κέντρο Έρευνας Καταστροφών στο Πανεπιστήμιο του Ντέλαγουερ, σε σχεδόν εκατόσιες μελέτες πεδίου από το 1963, έχει διαπιστώσει ότι δεν επικρατεί ποτέ απόλυτο χάος. Δεν είναι ποτέ «ο σώζων εαυτόν σωθήτω». Το έγκλημα –φόνι, διαρρήξεις, βιασμοί– συνήθως μειώνεται. Οι άνθρωποι δεν παθαίνουν σοκ, παραμένουν ήρεμοι και αναλαμβάνουν δράση. «Όποια κι αν είναι η έκταση των λεηλασιών», επισημαίνει ένας ερευνητής καταστροφών, «πάντα ωχριά μπροστά στον εκτεταμένο αλτρουισμό που οδηγεί στο δωρεάν και μαζικό δόσιμο και μοίρασμα αγαθών και υπηρεσιών».³⁷

Οι καταστροφές βγάζουν στους ανθρώπους τον καλύτερο εαυτό τους. Δεν ξέρω κανένα άλλο κοινωνιολογικό πόρισμα που να υποστηρίζεται από τόσο πολλά στέρεα στοιχεία και να αγνοείται με τόση ευκολία. Η εικόνα που μας ταΐζουν τα μέσα ενημέρωσης είναι σταθερά το αντίθετο αυτού που συμβαίνει όταν ξεσπά μια καταστροφή.

Εν τω μεταξύ, για να επανέλθω στην περίπτωση της Νέας Ορλεάνης, όλες αυτές οι επίμονες φήμες κόστιζαν ζωές.

Απρόθυμοι να μπουκ απροσπάτευτοι στην πόλη, όσοι πρόσφεραν υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης κινητοποιήθηκαν αργά. Κλήθηκε η Εθνοφρουρά, και στην κορύφωση της επιχείρησης περίπου 72.000 άντρες είχαν αναλάβει δράση. «Αυτοί οι στρατιώτες ξέρουν να πυροβολούν και να σκοτώνουν», είπε η κυβερνήτης, «και πιστεύω πως θα το κάνουν».³⁸

Και το έκαναν πράγματι. Στη γέφυρα Ντάντζιγκερ στην ανατολική πλευρά της πόλης, η αστυνομία άνοιξε πυρ κατά έξι αθώων, άοπλων μαύρων κατοίκων,

σκοτώνοντας ένα δεκαεφτάχρονο αγόρι κι έναν σαραντάχρονο άντρα με νοητική υστέρηση (πέντε από τους αστυνομικούς που ενεπλάκησαν στο επεισόδιο καταδικάστηκαν αργότερα σε μεγάλες ποινές φυλάκισης).³⁹

Η καταστροφή στη Νέα Ορλεάνη ήταν όντως μια ακραία περίπτωση. Όμως η δυναμική στη διάρκεια κάθε καταστροφής είναι σχεδόν πάντα ίδια: Με το που προκύπτει μια αντιξοότητα, η αντίδραση είναι ένα κύμα αυθόρμητης συνεργασίας, και ύστερα οι Αρχές πανικοβάλλονται και προκαλούν μια δεύτερη καταστροφή.

«Η δική μου εντύπωση», γράφει η Ρεμπέκα Σόλνιτ, της οποίας το βιβλίο *A paradise built in hell* (Ένας παράδεισος φτιαγμένος στην κόλαση) δίνει μια εξαιρετική περιγραφή των επακόλουθων του τυφώνα Κατρίνα, «είναι ότι ο πανικός της ελίτ οφείλεται στο ότι οι ισχυροί κρίνουν όλη την ανθρωπότητα εξ ιδίων». ⁴⁰ Δικτάτορες και ηγεμόνες, κυβερνήτες και στρατηγοί –όλοι καταφεύγουν συχνά στην ωμή βία για να αποτρέψουν σενάρια που υπάρχουν μόνο στο μυαλό τους, υποθέτοντας ότι ο μέσος άνθρωπος διαφεντεύεται, όπως αυτοί, απ' την ιδιοτέλεια.

II

Το καλοκαίρι του 1999, σε ένα μικρό σχολείο στη βελγική πόλη Μπόρνεμ, εννέα παιδιά προσβλήθηκαν από μια μυστηριώδη ασθένεια. Είχαν πάει στο σχολείο εκείνο το πρωί χωρίς κανένα σύμπτωμα και, μετά το μεσημεριανό γεύμα, αρρώστησαν όλα. Πονοκέφαλος. Εμετός. Τρέμουλο. Αναζητώντας μια εξήγηση οι δάσκαλοι, το μόνο που μπόρεσαν να σκεφτούν ήταν πως έφταιγε η κόκα κόλα που είχαν πει οι εννέα μαθητές στο διάλειμμα.

Οι δημοσιογράφοι δεν άργησαν να μυριστούν την ιστορία. Στα κεντρικά της Coca-Cola, τα τηλέφωνα άρχισαν να χτυπούν. Εκείνο το ίδιο βράδυ η εταιρεία εξέδωσε ένα δελτίο τύπου που έλεγε ότι εκατομμύρια φιάλες ανακαλούνταν από τα ράφια των βέλγικων καταστημάτων. «Ψάχνουμε απεγνωσμένα και ελπίζουμε να έχουμε μια οριστική απάντηση μέσα στις προσεχείς ημέρες», είπε μια εκπρόσωπος τύπου.⁴¹

Όμως ήταν πολύ αργά. Τα συμπτώματα είχαν εξαπλωθεί σε όλο το Βέλγιο και είχαν περάσει στη Γαλλία. Χλωμά, αδύναμα παιδιά μεταφέρονταν εσπευσμένα με ασθενοφόρα. Μέσα σε λίγες μέρες, όλα τα προϊόντα της Coca-Cola θεωρήθηκαν ύποπτα. Fanta, Sprite, Nestea, Aquarius... έμοιαζαν όλα επικίνδυνα για τα παιδιά. Το «περιστατικό της Coca-Cola» ήταν ένα από τα σφοδρότερα οικονομικά πλήγματα στην 107χρονη ιστορία της εταιρείας, αναγκάζοντάς τη να ανακαλέσει 17.000.000 κιβώτια αναψυκτικών στο Βέλγιο και να καταστρέψει το απόθεμά της.⁴² Στο τέλος, το κόστος ήταν πάνω από 200.000.000 δολάρια.⁴³

Ύστερα όμως συνέβη κάτι παράξενο. Λίγες εβδομάδες αργότερα, οι τοξικό-λόγοι δημοσίευσαν την εργαστηριακή τους αναφορά. Τι είχαν βρει αφού έκαναν τα τεστ τους στα κουτάκια κόκα κόλα; Τίποτε. Ούτε παρασιτοκτόνα. Ούτε παθογόνους παράγοντες. Ούτε τοξικά μέταλλα. Μηδέν εις το πηλίκον. Και οι εξετάσεις τους στα δείγματα αίματος και ούρων από εκατοντάδες ασθενείς; Τίποτε απολύτως. Οι επιστήμονες δεν μπόρεσαν να βρουν ούτε μία χημική αιτία για τα βαριά συμπτώματα που, τότε πλέον, είχαν καταγραφεί σε πάνω από χίλια αγόρια και κορίτσια.

«Αυτά τα παιδιά ήταν στ' αλήθεια άρρωστα, δεν υπάρχει αμφιβολία», είπε ένας απ' τους ερευνητές. «Όχι όμως επειδή ήπιαν κόκα κόλα.»⁴⁴

Το «περιστατικό της Coca-Cola» αποτελεί παράδειγμα ενός πανάρχαιου ερωτήματος.

Τι είναι η αλήθεια;

Μερικά πράγματα αληθεύουν είτε τα πιστεύεις είτε όχι. Το νερό βράζει στους 100οC. Το κάπνισμα σκοτώνει. Ο πρόεδρος Κένεντι δολοφονήθηκε στο Ντάλας στις 22 Νοεμβρίου του 1963.

Άλλα πράγματα έχουν τη δυνατότητα να είναι αληθινά, αν τα πιστέψουμε. Η πίστη μας γίνεται αυτό που αποκαλούν οι κοινωνιολόγοι *αυτοεκπληρούμενη προφητεία*: Αν προβλέψεις ότι μια τράπεζα θα χρεοκοπήσει κι αυτό πείσει πολλούς ανθρώπους να κλείσουν τους λογαριασμούς τους, τότε σίγουρα η τράπεζα θα χρεοκοπήσει.

Ή πάρτε το φαινόμενο πλασίμπο (εικονικό φάρμακο). Αν σας δώσει ο γιατρός σας ένα ψεύτικο χάπι και πει ότι γιατρεύει ό,τι σας βασανίζει, υπάρχουν πολλές πιθανότητες να νιώσετε *πράγματι* καλύτερα. Όσο πιο εντυπωσιακό το πλασίμπο, τόσο περισσότερες οι πιθανότητες. Η ένεση είναι σε γενικές γραμμές πιο αποτελεσματική από το χάπι, και παλιά ως και η αφαίμαξη είχε αποτέλεσμα –όχι επειδή η μεσαιωνική ιατρική ήταν τόσο προχωρημένη, αλλά διότι οι άνθρωποι ένιωθαν πως μια τόσο δραστική μέθοδος σίγουρα θα επιδρούσε.

Και το απόλυτο πλασίμπο; Το χειρουργείο! Φορέστε μια λευκή ποδιά, χορηγήστε ένα αναισθητικό κι έπειτα καθίστε και πιείτε το καφεδάκι σας. Όταν ο ασθενής συνέλθει, πείτε του ότι η επέμβαση ήταν επιτυχής. Μια εκτενής έρευνα από το *British Medical Journal*, όπου πραγματικές επεμβάσεις συγκρίνονταν με ψεύτικες (για παθήσεις όπως ο πόνος στην πλάτη και οι καούρες), αποκάλυψε ότι τα πλασίμπο χειρουργεία βοήθησαν στα τρία τέταρτα των περιπτώσεων, και στις μισές ήταν τόσο αποτελεσματικά όσο οι πραγματικές επεμβάσεις.⁴⁵

Αλλά λειτουργεί και αντίστροφα επίσης.

Πάρτε ένα ψεύτικο χάπι πιστεύοντας ότι θα σας κάνει να αρρωστήσετε, και κατά πάσα πιθανότητα θα σας αρρωστήσει. Προειδοποιήστε τους ασθενείς σας ότι ένα φάρμακο έχει σοβαρές παρενέργειες, και μάλλον θα τις έχει. Για προφανείς λόγους, το φαινόμενο *νοσίμπο* (nocebo), όπως αποκαλείται, δεν έχει ελεγχθεί ευρέως, καθώς τίθενται ζητήματα ηθικής στο να πείσεις υγιείς ανθρώπους ότι είναι άρρωστοι. Μολοντούτο, όλα τα στοιχεία υποδηλώνουν ότι τα *νοσίμπο* μπορεί να είναι πολύ ισχυρά.

Αυτό συμπέρανε επίσης το βελγικό υγειονομικό προσωπικό το καλοκαίρι του 1999. Πιθανώς υπήρχε κάτι σε μια δυο από τις κόκα κόλες που ήπιαν εκείνα τα παιδιά στο Μπόρνεμ. Ποιος ξέρει; Πέραν τούτου όμως, οι επιστήμονες ήταν σαφείς: Τα εκατοντάδες άλλα παιδιά σε όλη τη χώρα είχαν προσβληθεί από «μαζική ψυχογενή πάθηση». Ή, για να το πούμε απλά: το φαντάστηκαν.

Το οποίο δεν σημαίνει ότι τα θύματα υποκρίνονταν. Πάνω από χίλια Βελγάκια είχαν στ' αλήθεια αναγούλες, πυρετό και ζαλάδα. Αν πιστεύεις κάτι αρκετά, μπορεί να γίνει πραγματικό. Και, αν υπάρχει ένα μάθημα που μπορεί κανείς να πάρει από τούτο το φαινόμενο νοσίμπο, είναι πως οι ιδέες δεν είναι ποτέ *απλώς* ιδέες. Είμαστε ό,τι πιστεύουμε. Βρίσκουμε ό,τι γυρεύουμε. Και ό,τι προβλέπουμε συμβαίνει.

Ίσως καταλάβατε πού θέλω να καταλήξω: ότι η άσχημη γνώμη μας για την ανθρωπότητα είναι επίσης ένα νοσίμπο.

Αν πιστεύουμε ότι δεν μπορούμε να εμπιστευθούμε τους περισσότερους ανθρώπους, θα αντιμετωπίζουμε έτσι ο ένας τον άλλον, εις βάρος όλων. Λίγες ιδέες έχουν τόση δύναμη να διαμορφώνουν τον κόσμο, όση έχει η γνώμη μας για τους άλλους. Επειδή, τελικά, παίρνεις ό,τι περιμένεις να πάρεις. Αν θέλουμε να αντιμετωπίσουμε τις μεγαλύτερες προκλήσεις του καιρού μας –από την κλιματική κρίση ως την αυξανόμενη καχυποψία μας απέναντι στον άλλον–, πιστεύω ότι πρέπει να αρχίσουμε από την άποψή μας για την ανθρώπινη φύση.

Να το ξεκαθαρίσω: Αυτό το βιβλίο δεν είναι κήρυγμα για τη θεμελιώδη καλοσύνη των ανθρώπων. Προφανώς, δεν είμαστε άγγελοι. Είμαστε περίπλοκα πλάσματα, με μια καλή πλευρά και μια όχι τόσο καλή. Το θέμα είναι προς ποια πλευρά κλίνουμε.

Το επιχείρημά μου είναι απλώς το εξής: ότι –από τη φύση μας, από παιδιά, όταν βρεθούμε αποκλεισμένοι σ' ένα ακατοίκητο νησί, όταν ξεσπά πόλεμος, όταν χτυπάει μια κρίση– έχουμε ισχυρή κλίση προς την καλή πλευρά μας. Θα παρουσιάσω τα σημαντικά επιστημονικά στοιχεία που δείχνουν πόσο ρεαλιστική είναι μια πιο θετική άποψη για την ανθρώπινη φύση. Ταυτόχρονα, είμαι πεισμένος ότι αυτό θα μπορούσε να είναι περισσότερο πραγματικό εάν αρχίζαμε να το πιστεύουμε.

Υπάρχει μια πεποίθηση που ενώνει αριστερούς και δεξιούς, ψυχολόγους και φιλοσόφους, συγγραφείς και ιστορικούς. Από τον Μακιαβέλι μέχρι τον Χομπς και από τον Φρόιντ μέχρι τον Ντόκινς, αυτή η πεποίθηση είναι βαθιά ριζωμένη στη δυτική σκέψη. Οι άνθρωποι, μαθαίνουμε, είναι από τη φύση τους εγωιστές και ιδιοτελείς.

Στην *Ανθρωπότητα* προτείνεται ένα νέο επιχείρημα: ότι είναι ρεαλιστικό και συνάμα επαναστατικό να θεωρούμε πως οι άνθρωποι είναι καλοί. Το ένστικτο της συνεργασίας αντί για τον ανταγωνισμό, της εμπιστοσύνης αντί για τη δυσπιστία, έχει μια εξελικτική βάση που φτάνει έως την απαρχή του είδους μας. Το να πιστεύουμε το χειρότερο για τους άλλους δεν επιδρά μόνο στο πώς βλέπουμε τους συνανθρώπους μας, αλλά και στην πολιτική και την οικονομία.

Ο Rutger Bregman, συγγραφέας πολλών διεθνών best seller, παίρνει μερικές από τις πιο γνωστές μελέτες και τα πιο διάσημα γεγονότα στον κόσμο και τα επαναπροσδιορίζει, προσφέροντας μια νέα ματιά στα τελευταία 200.000 χρόνια της ανθρώπινης ιστορίας. Ο Bregman δείχνει πώς το να πιστεύουμε στην ανθρώπινη καλοσύνη και τον αλtruισμό μπορεί να αλλάξει τον τρόπο που σκεφτόμαστε –και να αποτελέσει το θεμέλιο για να αλλάξουμε πραγματικά την κοινωνία μας.

Είναι καιρός για μια νέα άποψη για την ανθρώπινη φύση.